

Prens Sabahattin ve Yerinden Yönetim Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri

M. Emin KÖKTAŞ*

Giriş

Aşırı merkezleşmenin neden olduğu sorunları aşmak amacıyla gündeme gelen yerinden yönetim (decentralization) kavramı ana hatlarıyla şöyle açıklanmaktadır: Merkezîyetçiliğin tersi olarak mahalli idarelerin merkezi yönetim karşısındaki yetki ve özerkliğinin genişletilmesi; merkezin gücünün kırılması; yetkilerin merkez ile taşra arasında paylaştırılması; merkezleşmenin önlenmesine yönelik karar ve uygulamalar.¹ Böyle bir yönetim yapısının gündeme gelmesinin ardında, devletin temel işlevlerinin bir bölümünü, hem kaynakların daha verimli ve denetimli kullanılması, hem de halkın yönetime katılımının sağlanması amacıyla seçikle işbaşına gelen yerel birimlere devri yatmaktadır.

Türkiye'de dünyadaki gelişmelere paralel olarak 1980'li yılların başından itibaren, genel olarak yerel yönetimlerin, daha özel olarak büyük şehir belediyelerinin sorunlarının çözümlenmesi için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu konuya ilişkin önemli gelişmelerden biri merkezi hükümet katında gözlemlenen olumlu bir tavır değişikliği olmuştur. Çeşitli ülkelerin deneyimleri, söz konusu değişikliğin gerçekleşmediği durumlarda yerel

yönetimlerin sorunlarının üstesinden gelinemeyeceğini göstermektedir. Diğer yandan, merkezi hükümetler yerinden yönetimlerin yaklaşımını bir temel ilke olarak benimsemiş görmektedirler.²

Özellikle ülkemiz açısından, yerinden yönetim ya da daha yumuşak biçimiyle yerel yönetimlerin güçlendirilmesine ilişkin tartışmaların temelinde yönetsel verimliliği artırma çabaları yatmaktadır:

1. Merkezîyetçilik ve bunun sonucu olarak doğan kırtasiyecilik.
2. Örgütsel büyüme ve bunun neden olduğu hantallaşma.
3. Gizlilik ve dışa kapalılık.
4. Kuralcılık ve sorumluluktan kaçma.
5. Siyasallaşma, kayırmacılık ve yolsuzluk.³

Bu problemlere bağlı olarak, Türk kamu bürokrasisinin sorunu; otorite hiyerarşisinin katılığı, yetkilerin üst basamaklarda toplanması, gizlilik, siyasi-idari güç ile uzmanlık gücü arasındaki çatışma, kuralların yoğunluğu, takdir yetkisinin daraltılması, rekabetin yokluğu, kendi kendini yenileyememe ve dolayısıyla verimsizlik olmaktadır.⁴ Bu yapılanmanın nedeni olarak da, Türkiye'nin siyasi ve yönetsel

Dr. Emin Köktaş, Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Böl. Öğretim Üyesi

rejimi, toplumu kontrol etmek ve devleti toplum karşısında korumak amacına göre biçimlendirildiği için, esas itibarıyla yerinden yönetime, yetki devrine ve sivilleşmeye fazla açık olmaması gösterilmektedir. Oysa günümüzde "devlet merkezli" bir yönetim sisteminden "birey merkezli" sivil toplum modeline doğru bir gelişme gözlenmektedir.

Bu çerçevede, canlılığını sürdüren yerinden yönetim tartışmalarını yerli yerine oturtabilmek ve tekrara düşmeksizin bilgileri sağlıklı olarak değerlendirebilmek için tartışmanın tarihsel seyrini iyi izleyebilmek ve toplumsal yapımızla ilişkisini ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda Prens Sabahattin'in (1877) önemini inkar etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü ülkemizde tartışmayı ilk o başlatmıştır. Ülkemizin ilk önemli sosyologlarından biri olarak, Fransız sosyoloji okullarından biri olan Science Sociale akımının görüşlerini benimseyerek Türkiye'nin sorunlarına bu akım çerçevesinde çözüm üretmeye çalışmıştır. Batılılaşma sorununa cevap arayan ve bu bağlamda çeşitli fikirler ileri süren akımlar içinde, sorunu bir yapı sorunu olarak gören ve sosyolojik bir temele dayandıranın ilk o olduğu söylenebilir.

Görüşleri çeşitli nedenlerle uzun süre ihmal edildikten sonra, gelişmeler onun fikirlerine yeniden güncellik kazandırmıştır. Çünkü onun yıllar önce şikayetçi olup eleştirdiği pek çok sorun çözümsüz olarak hâlâ önümüzde durmaktadır.

Prens Sabahattin, farklı bakış açılarına göre farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Örneğin daha çok fikirlerine ve eylemlerine ağırlık veren Cahit Tanyol⁵ ve C. Orhan Tütengil⁶ gibi sosyologlara göre o ihmale uğramıştır. Bu sosyologların görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, Prens Sabahattin'in hayatı boyunca Türkiye'nin kurtuluşu için çalışmış, bu çalışmalarını bilimsel verilere dayanarak temellendirmiş, gelişen olayların etkisiyle istemeyecek de olsa siyasal eylemlerde bulunmuş gerçek

bir sosyolog olduğu görülmektedir.⁷ Siyasal eylemlerine, özellikle ondaki İngiliz etkisine ağırlık veren Sina Akşin gibi siyasi tarihçilere göre o, İngilizciliğini bilimsel kuramla desteklemekten başka bir şey yapmamıştır. Akşin'e göre onun adem-i merkezîyet görüşü "... değil bilimsel, hatta daha kötüsü yıkıcı sayılmalıdır."⁸

Bu çalışmada onun politik kimliğinden çok sosyolog kimliğini öne çıkarmak istiyor ve yerinden yönetime ilişkin görüşlerini, temel eseri olan "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?"⁹ adlı çalışmasını esas alarak ortaya koymak istiyoruz.

Onun yerel yönetime ilişkin görüşlerini, değerlendirebilmek için önce toplumsal yapıya ilişkin görüşlerini gözden geçirmek gerekir.

Toplumsal Yapıya İlişkin Görüşleri

Sabahattin Bey'e göre herhangi bir toplumsal olayın bilimsel olarak çözümlenmesi girişiminde bulunulduğunda, karşımıza "sosyal yapı" sorunu çıkmaktadır. Bir toplumda ve yönetim yapısında düzenlemeler yapabilmek için önce o toplumun sosyal yapısını tanımak ve diğer toplumsal yapılarla arasındaki farklılıkları tesbit etmek gerekir. Sosyal yapının izlediği yön değişmedikçe yapılacak düzenlemeler yüzeysel ve eksik kalacaktır. Ona göre, toplumlar arasındaki farklılık hükümet şekillerinin farklılığından değil, sosyal yapılarının farklılığından ileri gelmektedir. Ona göre, "bunu yapmadan ıslahat programları çizmeğe kalkışmak düzensiz bir gemi ile seyahate çıkmadan başka bir şeye benzemez!"¹⁰ Prens Sabahattin'in benimsediği E. Demolins'in toplum sınıflaması, toplumsal yapıların bu farklılığına dayanmaktadır.

Bu sınıflamaya göre toplumlar ikiye ayrılmaktadır. Asya ile Avrupa'nın doğu ve güneyi, Afrika, Orta ve Güney Amerika milletleri bütüncü yapıya (teşekkül-ü infiradi) dayalıdır.¹¹ Bütüncü toplum kendine bağlı olan insanları üretimden çok tüketime yönelttiği

için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel olmaktadır. Bireyi; aile, topluluk, parti ve hükümete bağlayarak, dayanak noktalarını hep kendi kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu statik bir toplum yaratır. Bunun sonucu olarak varlık sorunu aile, oymak veya parti yahut devlete dayanarak çözümlenir. Dolayısıyla üretim kabiliyetleri zayıf toplumlar ortaya çıkar.

Bireyci yapı, "kişisel girişkenlikler etkin bir üretim yaratarak sosyal yeteneğin tam gelişmesine" izin veriyor ve "kişiyi kişiye değil, özel mülkiyeti doğuran çetin, etkin bir tarımla önce toprağa, sonra da diğer üretim uğraşlarına bağlayarak dayanaklarını kendilerinde bulan bağımsız ve üstün kişilerden oluşan etkin bir toplum yaratıyor."¹²

Bu açıklamalardan sonra Prens Sabahattin "neden Doğu geçici bir pırıltıdan sonra bu kadar yoksul ve geri, Batı ise o kadar zengin ve gelişmiş?" diye sormakta ve bu soruyu kuramsal kabulü doğrultusunda şöyle cevaplandırmaktadır: "Çünkü Doğu tümüyle bütüncü yapının, Batı ise özellikle bireyci yapının etkisi altındadır." Doğu ile Batı arasındaki farklılığın temelinde "Doğuda topluluğun, Batıda ise bireyin üstün olması" yatmaktadır. Ona göre sorunlarımız Doğulu bir toplum olduğumuzdan, bütüncü yapımızdan kaynaklanmaktadır. Öyleyse çözüm de bellidir: Yapısal olarak Batıya benzemek. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır Sabahattin Bey'e göre: "Demek ki bir milleti taklide kalkışmakla o millet olamayacağımız ve esasen olmağımız da temenni edilmediği gibi, yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla bir varlığa sahip olamayız." Ayrıca "batılılaşmak fikrinin ülkemizi Batının maddi ve manevi araçlarıyla donatmak anlamına alınması da yanlıştır."¹³

Sorunun değişmesi toplumsal yapının değişmesinde yatmaktadır. Ona göre bir sosyal yapıdan, gerekli şartlar altında diğer bir sosyal yapıya geçmek mümkündür.¹⁴ Bu noktada da

iki yapı arasındaki temel farklılıkları ve bunları doğuran nedenleri bilmek, keyfi değişiklikler yapmaktan kaçınmak gerekmektedir.

Bu temellendirmeden sonra, Prens Sabahattin'in üzerinde ısrarla durduğu yapısal değişimi gerçekleştirmek için geliştirdiği kavramlar ve bunların açıklanmasına geçebiliriz.

Prens Sabahattin'in bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçmek için geliştirdiği bazı temel kavramlar onun düşüncesinin de temellerini oluşturmaktadır. Öyle ki, I. Jön Türk Kongresi'nden sonra kurduğu örgüte isim olarak bu kavramları içeren bir ad vermiştir: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti.

Bu kavramlardan ne anladığına kavram olarak değinecek olursak, şunları söyleyebiliriz:

Adem-i Merkeziyet (Merkezdışıçılık, Yerinden Yönetim)

Prens Sabahattin, bütüncü toplumlarda toplumsal yapı gereği merkeziyetçi yönetimlerin egemen olduğunu ileri sürerek, bu yöntemlerden bürokrasinin gelişmeyi engelleyici bir rol oynadığını ifade eder. Ona göre, "merkeziyet usulüne tabi memleketlerde, mesela bir mutasarrıflık dahilinde köprü, yol, hastahane, mektep gibi doğrudan doğruya mahalli ihtiyaçları temin eden inşaata teşebbüs edilmek lazım gelse, sancak vilayet merkezine, merkez dahiliyeye, dahiliye nafiaya, nafia sadarete, sadaret saraya müselselen müracaat mecburiyetindedir. Bitip tükenmek şanıdan olmayan o ağır resmi muamelat içinde memleketin iktisadi hayatı heder olup gidiyor."¹⁵ Buna bir örnek veriyor: "Bir gün bir çok meziyetleriyle temayüz eden devlet adamlarımızdan biri, Bolu sancağı mutasarrıfı iken üç saatlik bir yol yaptırmak için altı sene uğraştıktan sonra, sonunda işten vazgeçmeye mecbur olmuştur."

Yerinden yönetimin gerekliliğine ilişkin

olarak ileri sürdüğü bir başka gerçek de bölgelerin ihtiyaçlarının birbirinden farklılığıdır. Bu konuda şunları söylüyor: "Adem-i merkeziyet olmaksızın memleketimizi imar kabil olmadıktan başka, bir vilayetteki idare usulünün diğerinden aynen tatbiki imkansızdır. Mesela Yemen vilayeti ile Selanik vilayeti ahalisinin maişet tarzları arasında muazzam farklar vardır. Bunları yakından görecek, her iki vilayetin hakiki ihtiyaçlarını en iyi idrak edecek, elbette, İstanbul'daki memurlar değil, fakat Yemen ile Selanik'te bulunanlardır." ¹⁶ Ona göre "merkeziyet demek hürriyeti inhisara almak, çoğunluğu azınlığa çiğnetmek, teşebbüs fikrini kahretmek" ¹⁷ demektir. Buna karşılık yerinden yönetim, toplumsal yapı öğelerini gözönünde bulunduran ve sorunlara merkezden çare aramak yerine, yerinden çözüm aramayı gerekli kılan bir yönetim biçimidir.

Prens Sabahattin en fazla bu konudaki görüşleri nedeniyle eleştirilmiş, ülkeyi bölünmeye götürecek fikirler ileri sürmekle suçlanmış ve belki de bu konudaki görüşleri nedeniyle azınlıklar tarafından desteklenmiştir!

Oysa onun bu kavramlarla anlatmak istediği siyasi adem-i merkeziyet değil "adem-i merkeziyet-i idari"dir. Elbette "bu tarz idarenin muhtariyet ve heyet-i mumtaze usulleriyle hiç bir münasebeti olmayacağı" nı da söylemektedir. ¹⁸

Teşebbüs-i Şahsi (Özel Girişimcilik)

Sabahattin Bey'e göre özel girişimcilik "Bir cemiyeti teşkil eden fertlerin her birinin hangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesine, hükümete dayanacak yerde, doğrudan doğruya kendisine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde aramasıdır." ¹⁹ Bu özelliğe sahip olan bireylerin karşılaştıkları engelleri kolayca aştıklarını, bu özellikten mahrum olan insanların ise karşılaştıkları sorunlar karşısında açmazla düştüklerini ileri sürmektedir. Ona göre girişimcilik servetin artmasına, ülkenin kalkınmasına neden olur. Oysa memleketimizde durum

böyle olmadığından herşeyi memuriyette arıyoruz. Şöyle diyor: "Şahsi teşebbüsle yaşamak, zenginleşmek için, malumat, tecrübe, sebat ve ihtiyat gibi bir çok meziyete malik olmak şart. Biz ekseriyetle bundan mahrum olduğumuz için çalışmadan zenginleşmek, kazanmadan yaşamak istiyoruz ve tabiatı ile hükümet memurluğuna göz dikiyoruz." Bu görüşün uzantısı olarak Osmanlı devletinin memuriyet mekanizmasını da eleştiren Sabahattin Bey, şu ifadesi ile adeta günümüzdeki Bazı uygulamaları da sorgulamaktadır: "Lüzumundan yüz kat fazla memur olan bir hükümette vazife almak için de tek çare liyakat değil, fakat himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himayelerine sığınıyoruz. Şahsi haysiyetimizden bu ilk fedakarlığı yaptıktan sonra da kayırıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız. Kayırılmaktan başka terakki vasıtası olmayan bir genç kuvvetli bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz. Çünkü zavallı kendisinin değil, hamisinin istediği şekle girmeye mecbur." ²⁰

Bu olumsuz durumdan kurtulabilmek için bireyci kişilik yapısında insanların yetiştirilmesinin gereğini vurgulayan Prens, memur zihniyetinde insanların yetiştirilmesine son verilmesini, toplumu ekonomik ve diğer alanlarda güçlü kılacak özel girişimciliğin esas alınmasını önermektedir. Ancak o zaman toplumun kurtuluşu gerçekleşecektir, kapitalist Batı toplumlarında ve özellikle İngiltere'de olduğu gibi.

Bütüncü Yapıdan Bireyci Yapıya Geçiş ya da Değişim

Daha önce gördüğümüz gibi, toplumsal yapıların bir sınıflandırmasını yapan Prens Sabahattin, toplumun ilerleyebilmesi için bireyci yapıya geçmesi gerektiğini ileri sürmekle birlikte, bunun nasıl olacağını o da kendine sormaktadır. Üzerinde durulması gereken önemli bir soru bu. Ona göre "İki teşekkül arasındaki

esaslı farkları vücuda getiren asli sebepler bilinmedikçe, ihtiyari bir istihalenin mümkün olmayacağı tabii. Fakat ilm-i içtima²¹ (science social) sayesinde artık bu asli sebeplere vukuf peyda ediyor ve bu vukufa da bu ana kadar insan iradesi haricinde husule gelen içtimai istihaleyi bundan böyle insan iradesiyle vücuda getirmek imkanını idrak ediyoruz".²²

İstenen değişimin mümkün olduğunu ifade ederek, bununla ilgili bir ıslahat programı sunmaktadır. Yapılması gereken ıslahatlar iki alana ilişkindir.²³

1. Umumi Hayatta Yapılacak Düzenlemeler. Esasını merkezîyetçilikten adem-i merkezîyete geçişin oluşturduğu bu alanda yapılmasını teklif ettiği değişiklikleri şöyle özetleyebiliriz.

a) Yerel hükümet: İdari teşkilat, merkezden verilecek emri, ülkenin her tarafına dağıtma yoluyla değil, belki belirli her işe yetkili ve sorumlu idare heyetleri vücuda getirmek suretiyle düzeltilmeli. İşlerin yönetimi, en uygun bulunan en yetkili heyetler tarafından, yeterli yetki ile donatılarak gerçekleştirilmeli.

b) İnzibat kuvveti: Halkın hukukunu ve güvenliğini her türlü saldırıdan korumakla görevli asayiş ve inzibat güçlerinin başarılı olabilmesi için, inzibat işlerinin yerel idarelere verilmesi gerekir.

c) Adliye: Hakim adalet isteyenlere mümkün olan süratle hak yerine getirilmelidir. Hakimlik en yüksek sorumluluk duygusu gerektiren bir mevki olduğu için hakime en geniş şekilde şahsi istiklal temin edilmelidir. Eğer hakim, mesleğinde ilerlemeyi hükümetten beklerse vicdani bağımsızlığını geçim endişesine bağlayacaktır.

d) Mülkiyet: Prens'e göre bizde mülkiyet ortaklaşa olduğundan, bu sorunun toplumsal yapı bakımından çözümlenebilmesi için ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçilmesi gerekir.

e) Ülke servetinin işletilmesi ve bayındırlık:

Bu konuda hükümet özel teşebbüsün gelişmesine yardım etmelidir. Oysa müteşşebbisler kolaylık yerine bir sürü zorlukla karşılaşılıyorlar. Bir çok sorunun hükümet merkezinde çözümlenmesi üretimi engellemekle kalmıyor, rüşvetin yaygınlaşmasına neden oluyor.

f) Eğitim-öğretim ve okullar: Ona göre eğitim, zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda ve kişiliğin gelişmesini sağlayacak biçimde etkin bir terbiyenin yardımcı olmalıdır. Hazır mevkilerin elde edilmesini temine yardım eden bir amaç gütmemeli, aksine pratik ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olmalıdır. Okullar, devletin idari örgütünün bir parçası olmaktan çıkarılarak ailelerin iş hayatının yardımcıları olmalıdırlar.

g) Maliye: Mahalli idarelere verilecek yetkilere karşılık olmak üzere her vilayetin bir bütçeye sahip olması gerekir.

2. Özel Hayatta Yapılacak Düzenlemeler: Daha önce de açıklandığı gibi, temel sorun "bütüncü yapı"dan "bireyci yapı"ya geçmektir. Ona göre bu geçiş bir eğitim sorunudur. "Herhangi bir toplumda eğitimi yapan ve düzenleyen ailedir. Bu yüzden milli terbiyeyi, tüketim ve ataletten kurtarma ve teşebbüse yönelmek için biricik yol, bireyci aileler kurma gücüne sahip olan kız ve erkekler yetiştirmektir." Bunu yapabilmek için göz önünde bulundurulması gereken ilkeler şöyle ifade edilir:

a) İlm-i içtiman (science sociale) bireyci eğitime ilişkin araştırmalarından ilham alarak İngilizlerin Public School dedikleri okulların şartlarından ülkemizin ihtiyaçlarına göre yararlanmak.

b) Gençlerimizde bireyci kişiliği geliştirmek için Anglo-Sakson eğitim çevresinden yararlanmak ve onları bu çevrelere göndermek.

c) Bu şekilde yetişecek gençlere toprağa kuvvetli şekilde yerleşmelerini sağlayacak kolaylıklar göstermek. Bireyci eğitim ile donanmış

aileler ancak büyük zirai kalkınmayı başarabilirler. Bu suretle hem şehirlerimiz toplumsal çürümeden kurtulur, hem de politik acılığın zararlı ve iğrenç kavgalarından uzak kalınır. Yine bu suretle, asırlardan beri siyasal vasıtalarla bir türlü çözümlenemeyerek bugün tehlikeye düşen varoluş sorunu lehimize ve bütün insanlığın lehine çözüme kavuşur.

Sonuç

Şerif Mardin'in yaptığı gibi Prens Sabahattin'in fikirlerini meydana getiren öğeler birbirinden ayırt edilecek olursa, şöyle bir fikri yapı karşımıza çıkar:

- a) Bir insan ideali.
  - b) Bu insan idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi.
  - c) Bu insan idealine uygun bir toplum tasavvuru.
  - d) Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir "toplum tahlil yöntemi"²⁴
- Eğitim şeklinin ve adem-i merkeziyet sisteminin endüstriyel medeniyeti yaratan bir insan tipi ortaya çıkardığı tezi, aksine endüstriyel gelişme ile paralel olarak merkeziyetçiliğin arttığı ve dolayısıyla onun arzu ettiği gelişmişlik düzeyi ile adem-i merkeziyet arasında bir bağ olmaması ileri sürülerek eleştirilmiştir.²⁵ Bununla birlikte, onun görüşlerinin hayatımızın en derin köklerine temas etmiş olması ve bugün tartışmaya devam ettiğimiz pek çok sorunu yakalayıp tartışmaya açmış olması, onun Türk sosyal düşünürler arasında derine inebilmiş olanlardan biri olduğunu gösterir.

NOTLAR

1. Ömer Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul 1992, s. 385.
2. Bkz. Metin Heper, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Yerinden Yönetim Sorunu ve Bazı Öneriler", *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*, S. 1-3,

Aralık 1985, s.171-172.

3. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi*, İzmir 1994, s. 236-245.
4. Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 245.
5. Bkz. C. Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıklar - Prens Sabahattin", *Sosyoloji Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1949, s.145-175.
6. Bkz. C. Tütengil, "Prens Sabahattin", *Sosyoloji Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1949, s. 176-220.
7. Bkz. Oya Okan, "Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin", *Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi- S.1, İstanbul 1989, s. 100.
8. Bkz. Oya Okan, *a.g.m.*, s. 103.
9. Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, 2. baskı, İstanbul 1949.
10. Prens Sabahattin, *a.g.e.*, s. 22.
11. Prens Sabahattin, *a.g.e.*, s. 30.
12. Prens Sabahattin, *a.g.e.*, s. 25-30.
13. Prens Sabahattin, *a.g.e.*, s. 29.
14. Prens Sabahattin, *a.g.e.*, s. 33.
15. Bkz. Ali Erkul, "Prens Sabahattin", Emre Kongar (Haz.), *Türk Toplum Bilimcileri I*, İstanbul 1982, s. 126.
16. Ali Erkul, *a.g.e.*, s. 127.
17. Ali Erkul, *a.g.e.*, s. 127.
18. Bkz. Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", *Sosyoloji Dersleri*, 3. dizi, S.1., İstanbul 1989, s. 85.
19. Ali Erkul, *a.g.e.*, s. 128.
20. Ali Erkul, *a.g.e.*, s. 128.
21. Prens Sabahattin, sosyolojiyi (ilm-i içtimai), "toplumsal olayları yalnız umumi ve vasatî ve ister istemez en yüzeysel bir surette kavradığı için meşgul olduğu meselelerin ruhuna katıyen nüfuz edememekle" eleştiriyor ve onun yerine göz-

lem yöntemini kullanan ve olayları özünden kavrayan, Le Play, H. De Tourvilles ve E. Demolins'in öncülüğünü yaptıkları İlm-i içtima'yı (science social) öneriyor. Prens Sabahattin, a.g.e., s. 52-61.

22. Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33.

23. Prens Sabahattin, a.g.e., s. 52-61.

24. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul 1983, s. 212.

25. Bkz. Şerif Mardin, a.g.e., s. 217.